

И 1505

ДР. ВОЛОДИМИР КУШНІР

Спроба характеристики
ідейних підстав українського
політичного русофільства

ПРАГА—БЕРЛІН, 1924
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“

ДР. ВОЛОДИМИР КУШНІР

**Спроба характеристики
ідейних підстав українського
політичного русофільства**

**ПРАГА—БЕРЛІН, 1924
ВИДАВНИЦТВО „НОВА УКРАЇНА“**

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186252701

Друковано в друкарні К. І. РЕДЕРА, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІГУ.

Трудовий конгрес, який відбувся з початком 1919. р. в Києві, був верхом змагань усіх частин українського народу до державного життя, і через те лишилась найяснішою зіркою в новітній історії України. Загрожена з двох боків своїми обома історичними ворогами, Україна об'єдналася в тому часі в одне державне тіло і для оборони його відкрила два воєнні фронти: проти Росії і проти Польщі. Але ж сей так світло започаткований період української історії закінчився, силою незгодин, що впливали передовсім із окола, фіналом, який у дійсности змазав блискучі успіхи збірної волі всього українського народу до спільного державного життя. Були ним події, які вчинилися довкола кам'янецької катастрофи: перехід галицьких військ до Денікіна й політичні залицяння до Росії, з одного боку, згода Петлюри з Польщею, з другого.

Факт, що офіційальні кола одної України пішли на російську орієнтацію з огляду на своє непримирне відношення до Польщі, а офіційальні кола другої України пішли на згоду з Поляками через своє непримирне становище супроти Росії, є в дійсности не що інше, а зайвий доказ на те, що обидва сусіди України, Московщина й Польща, є в однаковій мірі непримирні вороги України. А проте, у зв'язку з обидвома орієнтаціями, виринула зараз же після кам'янецької катастрофи й досі не закінчилась балачка на тему, котра з тих орієнтацій менше небезпечна, а то й на тему, поставлену в позитивнішій формі: котра з тих обох орієнтацій для української справи корисніша.

Питання, котрий із обох історичних ворогів України менше небезпечний, не вирішене, бо й належить воно до таких питань, на яке навряд чи можна дати відповідь. Це невирішене в теорії питання вирішувалось, одначе, протягом української історії у практиці безліч разів, вирішувалось на обидва боки, і його вирішили у практиці й тепер одвічальні чинники української політики по обох боках Збруча, хоч власне у протилежний спосіб.

Трудовий конгрес, який відбувся з початком 1919. р. в Києві, був верхом змагань усіх частин українського народу до державного життя, і через те лишилась найяснішою зіркою в новітній історії України. Загрожена з двох боків своїми обома історичними ворогами, Україна об'єдналася в тому часі в одне державне тіло і для оборони його відкрила два воєнні фронти: проти Росії і проти Польщі. Але ж сей так світло започаткований період української історії закінчився, силою незгодин, що впливали передовсім із окола, фіналом, який у дійсности змазав блискучі успіхи збірної волі всього українського народу до спільного державного життя. Були ним події, які вчинилися довкола кам'янецької катастрофи: перехід галицьких військ до Денікіна й політичні залицяння до Росії, з одного боку, згода Петлюри з Польщею, з другого.

Факт, що офіційальні кола одної України пішли на російську орієнтацію з огляду на своє непримирне відношення до Польщі, а офіційальні кола другої України пішли на згоду з Поляками через своє непримирне становище супроти Росії, є в дійсности не що інше, а зайвий доказ на те, що обидва сусіди України, Московщина й Польща, є в однаковій мірі непримирні вороги України. А проте, у зв'язку з обидвома орієнтаціями, виринула зараз же після кам'янецької катастрофи й досі не закінчилась балачка на тему, котра з тих орієнтацій менше небезпечна, а то й на тему, поставлену в позитивнішій формі: котра з тих обох орієнтацій для української справи корисніша.

Питання, котрий із обох історичних ворогів України менше небезпечний, не вирішене, бо й належить воно до таких питань, на яке навряд чи можна дати відповідь. Це невирішене в теорії питання вирішувалось, одначе, протягом української історії у практиці безліч разів, вирішувалось на обидва боки, і його вирішили у практиці й тепер одвічальні чинники української політики по обох боках Збруча, хоч власне у протилежний спосіб.

Уважаючи орієнтацію на Москву й Польшу однаково шкідливою й недоцільною навіть для вжитку практичної політики, думаємо, що завдання української публіцистики повинно б обмежуватися виказуванням неможливості одної чи другої орієнтації, тим більш, що дискусію на тему: на котрого ворога орієнтація краща, вважаємо неморальною й, на всяке, непедагогічною та ще й зайвою. А проте вважаємо неможливим поминути цю справу мовчки, і власне через те вважаємо це неможливим, що поза практично-політичними кроками офіційних представництв обох Україн — для яких можна знайти коли не виправдання, то хоч менше або більше переконливі пояснення — цю орієнтацію на ворога зроблено в дійсності предметом прилюдної дискусії, а й вирішено її подекуди недвозначно в позитивній формі й на основі конкретної аргументації, здатної, на нашу думку, причинитися до дезорієнтації українського загалу й, що гірше, потурати небезпечній орієнтації на ворога.

Власне, привід до такої дискусії дав і виступив речником отвертої русофільської орієнтації, від самого початку свого існування, отже ще перед кам'янецькою катастрофою, пізніший офіціоз західно-українського уряду, віденський „Український Прапор“, а за ним і деякі інші органи галицько української преси*).

Перейду перш за все, по змозі коротко, за чергою, головні точки доказових аргументів, порозсіваних у цій частині української преси, в претенсіональною, може, трохи метою збити ті аргументи —, як максимум того, чим у данім випадку мусить обмежитися свідомо своїй відповідальности українська публіцистика.

I.

Стараючись не то, щоб зробити стравною, а просто щоб зацепити в українському загалі русофільську орієнтацію, вказують із того боку, попри аргумент доконечности рятувати Галичину від польського пану-

*) Треба зазначити, що деякі спорадичні голоси на користь русофільської орієнтації, міщені у львівському „Громадському Віснику“ і в перемиськім „Українським Голосі“ не виявились дійсним символом віри репрезентованих ними політичних напрямків. В. К.

вання, на злуку з Росією, як на корисну з цілого ряду причин позитивної натури. В першій мірі рекомендують злуку Галичини з Росією як річ корисну через те, що ця злука згуртує весь, досі розділений, український народ, який тоді позбудеться бодай одного з обох ворогів і, з'єднаний в однім, хоч чужім, державнім організмі, стане, скріплений числом, до успішнішої боротьби проти одного вже тільки ворога, проти Росії. Прилученим до Росії, отже об'єднаним із російськими Українцями, Галичанам судитиметься тоді немов-то роля національного ферменту, роля провідного, бо випробованого елемента в національній боротьбі.

Відносячись не тільки доволі критично, а власне скептично до якоїсь ніби-то сильнішої національної відпорності галицько-українського елемента від придніпрянського, я ніяк не можу в'явити собі перш за все того, чому саме й яким чином сорок мільйонів об'єднаних під Росією Українців мусіло б досягнути там у національній боротьбі нерелятивно більше успіхів, аніж їх може досягнути тридцять шість мільйонів, без Галичан. Така дуже незначна різниця чисельного відношення, як 40 : 36 мільйонів, очевидячки, не може поважніше заважити на терезах орієнтаційних чи ідеологічних. Мені, власне, здається, що те, чого не вдалося зробити досі або чого не мало б удатися зробити в майбутньому тридцятьом шістьом мільйонам, навряд чи вдалося б зробити і сорок мільйонам українських одиниць.

Але ще менш, ніж цей числовий аргумент, промовляє нам до переконання ця, так часто реклямована, якісна вищість галицьких Українців над Придніпрянцями — власне, коли йде мова про національну боротьбу — проти впливів московських. Вправлені в боротьбі проти Польщі, від якої галицького Українця відділює, попри різницю мови, ще різна віра, церковний календар, письмо й т. п. — а кожний зазнайомлений із відносинами знає, яку важну роль відіграла і все ще грає, власне, церковна справа в Галичині, як елемент, що утримує почуття національної окремішності й додає йому життєвості — галицькі Українці не могли б, на нашу думку, після об'єднання під спільною, російською державною покрівлею, виявити й тої відпорної сили в боротьбі проти Московщини, що її мають придніпрянські Українці, що, перебувши період московлення, кінець-кінцем, не дивлячись на спільність церкви й письма, взяли

до устатковування окремих способів боротьби проти національного противника, боротьби, опертої на соціяльнім освідомленню українських мас, освідомленню, яке так слабо практиковано супроти народніх мас у Галичині. Галицьке москвофільство, про чисельність якого свідчать статистичні дати всяких виборів до законодавчих установ передвоєнного часу, а яке спіралось на проповідувану національну „общеруську“ єдність, мусіло б для прозорливого політика бути осторогою проти змагання втягати Галичину у сферу безпосереднього московського впливу, тим більше, що одним із головних і найбільш переконливих складових ідейних елементів галицького москвофільства була власне, викликана агітацією, тенденція до православія, як міцнішого заборолу проти польського латинства, аніж компромісова унія. Прив'язання до уніятської церкви, яке самі провідники української політики в Галичині почали культивувати тільки який десяток років перед війною як національне *positivum*, власне, як українську національну віру (мимохідь кажучи, з резонів ще неустаткованої національно-політичної вартости), в дійсности не так то вже сильно закорінилося серед галицького народа, щоб воно й після прилучення Галичини могло надалі устоятися як одна з головних опор почуття національної окремішности. Доволі пригадати собі, що, з винятком деяких, цілком безуплизових українських угодових груп, які в різні часи виявляли свою діяльність у Галичині, українська національна політика й публіцистика трактувала унію не инакше, а як польську інтригу; робили це й ті старші, чи молодші з живих іще українських політиків, які — як, наприклад, автор популярної свого часу в Галичині книжечки „Русь-Україна й Московщина-Росія“, др. Л. Цегельський — колись, за традицією, лаяли унію як польську інтригу, а тепер готові розглядати її мало не як українську національну церкву. Я в тому певен, що, після прилучення Галичини до Росії, в сумі всіх впливів наступив би процес не так насильного, а власне добровільного опраправлення галицьких уніятів. Уважаючи на те, яке значіння має релігійний момент у національній ідеології галицького Українця, можна бути певним, що на місце впливу окремої віри, як стимула почуття національної відрубности від Поляків, прийшов би тоді вплив спільної віри як елементу на-

ціональної дезорієнтації й денаціоналізації аж до того часу, поки, завдяки силі енергії, вкладеної в дальше освідомлення мас, ці маси перестали б до решти ототожнювати національність із вірою так, як воно вже тепер потрохи є на Придніпрянщині або хоч би й на Буковині.

Церковний момент, це, розуміється, тільки один із головних елементів галицького москвофільства. Агітація гаслами віри й календаря, а далі азбучними й ніби то історичними гаслами, якими послуговувалися москвофіли, впала в Галичині на вигідний ґрунт незадоволення з поганого економічного становища галицького селянства, на якого краще розмірно становище селянина за австрійсько-російським кордоном мало привабливий вплив. Подаючись поволі, під напором молодого здорової демократичної течії, галицьке москвофільство, здавалося, в вибуху війни подалося було на цілій лінії; подалось воно під впливом збуджених надій на покращання долі українського народу в Галичині й під впливом перспективи здійснення ідеалів, що сягали далі поза границі краю, ідеалів, що контагіально мусіли діяти й на визнавців русофільського напрямку, привчених досі дивитись як на яку химеру на цю українську ідею, що тепер, здавалося, ввійшла на дорогу реалізації.

Серед витвореної спільною долею в часі війни розпологи на користь єдиного національного фронту появляється, тимчасом, новий зокільний чинник впливу на формацію національно-політичного світогляду серед Українців у Галичині, а саме — російська інвазія. Не дасться заперечити, що російська окупаційна армія не виправдала того жаху, який поширювано про жорстокість і мало не людоежерність Москалів. У сумі досвідів, пороблених із „своєю“, австро-угорською й чужою, російською армією, присуд українського населення колишньої Австрії випав узагалі на користь останньої. Виходило, що москвофільські агітатори не так то вже і пробріхувались, описуючи „однооких московських людоежерів“ як двооких братів із м'яким руським серцем. У Галичині повіяло новим подихом москвофільства, яке, однак, не встигло викристалізуватися — бо й не було на те ні часу, ні потрібного спокою — в якусь означену форму. Ми не беремося розбірати, скільки в ньому було елементу почуття проповідованої здавна агітаторами національної спільноти з Москалями,

скільки просто політичного тяжіння до злуки в Росію, — останній елемент мусів, очевидно, переважати. Ми вкажемо тільки на такі симптоми, як ось те, що навіть, після величнього факту проголошення й вибудування української держави і впередень проклямування другої, західної української республіки, доповідник галицької Національної Ради, др. Ст. Баран, між орієнтаційними можливостями для галицьких Українців, указав, дарма що на останньому місці, але ж із повним натиском, на можливість русофільської орієнтації, мотивуючи її саме русофільськими настроями серед українського населення Галичини, викликаними в часі російських набігів на Галичину. Ще виразніше заговорив про те, кілька неділь перед кам'янецького катастрофою, в 4. числі „Українського Прапора“ заслужений ветеран галицько-українського політичного життя, др. Кость Левицький, у своїй статті: „Куди дорога?“, у статті, яка своїм зрозумілим впливом на формування політичної орієнтації серед великої частини галицько-українського суспільства, перш за все на еміграції, й на галицько-український табір у Кам'янці, придбала собі назву історичної події*).

Так отже видно, що русофільські сентименти, установлені серед українських мас у Галичині, упередень проголошення Західно-Української Республіки, стають, як бачимо, дуже швидко власністю й частини дотеперішніх провідників тих мас, тих самих провідників, які від ряду

*) Висловивши свій сумнів, чи вдасться власними силами вдержати босвий фронт на обидва боки, галицький політик бачить вихід із ситуації в заведенні перемир'я українською армією з російськими протибольшевицькими арміями й дораджує „скоротити босвий фронт, не поборювати себе на полі війни і спільними силами знищити большевицьку язву“; поклавши це за основу для вжитку української й російської дипломатії, він радить „підготувати другу, головну умову, якою має бути конфедерація-союз обох держав: України й Росії“, якою то дорогою ми, мовляв, „зберемо, руські землі українського народу для України та руські землі російського народу для Росії“. Для цієї орієнтації, побудованої на цілковитій абнегації якоїнебудь злуки з Поляками, знаходить він і готовий підклад у настроях українського народу в Галичині, що перейшов віки польської неволі, а в останнє й польську інвазію, — супроти якої, мовляв, „російська інвазія, колись теж страшна, тепер ціниться українським народом неначе добродійство“.

генерацій головну пайку своєї енергії витрачали на освідомлення тих мас, — загартованих історією в ворожнечі до польщини, — в напрямі идеології русофобства, що правда, дуже примітивної. Зароджені з нагоди російської інвазії*), ті сентименти лягають ув основу політичної орієнтації деяких галицько-українських політичних кол із нагоди наступу Денікіна проти „большевицької язви“, але ж ні трохи не меншають, коли ця „большевицька язва“ виходить, кінець-кінцем, паном ситуації по викиненому нею з сідла Денікіні. Русофільська орієнтація тих кол, на подоби кота, скиненого з горішнього поверху, паде на ноги ненарушена, бо „щонебудь прийде після варшавського режиму, се буде як не повне визволення, то в кожному разі принаймні надійний початок до нього“**), бо „нехай Європа сама ладить своє діло з большевизмом, а для нас першим стимулом, се визволення зпід польського ярма й об'єднання з прочими нашими землями, з цілою Соборною Україною“, бо, „який воно парадокс на перший погляд, то таки се реальний факт, що якраз панування большевицького режиму є умовою повного визволення нашого селянства“***). А в цьому блудному орієнтаційному колесі, на виправдання русофільської орієнтації прибігає вістунам її на поміч фатум: „Польща, яка бачить рачію свого існування тільки в найширших займанщинах на Сході, мусить зустрінутися з такою, чи иншою Росією, і вкінці ми станемо око-в-око з новою російською інвазією за чи без нашої волі†)“. Від свого ж фаталістичного настрою, природно, вже тільки один крок до дійсної резигнації: „Не пересуджуючи сеї переважної справи“ — орієнтації на большевиків — скажемо, що під принципіальним оглядом орієнтація на большевиків се також з одної сторони зречення зі самостійности, а з другої — орієнтація на схід. Йй ніхто з нас в основі не противиться, бо нам байдуже, який прапор у Києві буде над нами віяти, нам важно 1)

*) Анальогічний процес політичної інфільтрації перебула українська Галичина з нагоди перемаршу російських військ до збунтованої Угорщини 1849. року і довго з неї не могла вилічитись.

**) Большевицький наступ і справа Східної Галичини, Укр. Прапор, 11/VII 1920.

***) Укр. Прапор, 4/VII 1920.

†) там же.

аби ми всі були об'єднані, і 2) аби ні клаптик української землі не остався поза межами, в яких буде жити *gros* нашого народу“.*)

Як бачимо, складовими елементами новітнього галицького русофільства були, попри ворожнечу до Польщі, брак віри у власні сили і в українську справу взагалі, і сентимент та респект перед силою Росії. Цей брак віри вітав уже над тою салею львівського „Народнього Дому“, в якій, хитаючись між усякими можливостями (проголошення окремої республіки з українських земель колишньої Австрії, об'єднання з Великою Україною, прилучення до Росії, а то й реставрація давньої Австрії), збір галицько-буковинських нотаблів — Українців, не числячися з настроями населення, зорієнтованого своїми бажаннями на схід, тоді український, — волів погодитися на середню лінію, щоб не викликати з ліса вовка — може, російського, а то, може випасти так, що й австрійського . . . Замість допомогти елементам історичної знеохоти до Польщі і пособити змаганням до сходу скристалізуватися в ясне змагання до українського сходу, до соборної української держави, він обгородив їх китайським муром галицького сепаратизму, на те тільки, щоб геть опісля, після кам'янецького краху, як перевагу нещасній петлюрівщині, протиставити свою ідею об'єднання, супроводжуваного фаталістичною вірою в перемогу білого, чи перемальованого на червоно російського орла.

Так отже Східній Галичині присуджувалась доля стати складовиною Росії. І то не на основі мілітарного завоювання або самовільного акту європейської дипломатії — бо в тих випадках недоторкненою лишилася б душа народа й непорушними його ідеали, з яких той народ і в дальших поколіннях міг би черпати завзяття до дальшої боротьби — але з волі самих зрезигнованих провідників, на основі своєрідної — ідеології! В якому ж душевному стані, спитаємо, найшлося б галицьке українство, як би воно, з волі тих політиків, опинилося в межах Росії? Галицькі Українці прийшли б під цю Росію з підкошеним почуттям власної свідомості, яка в них ясна і тверда супроти їх споконвічного угнітача, але яка неясна і гнучка супроти незнаного їм ближче, а так, із різних боків, а

*) „Укр. Прапор“, ч. 31—32.

тепер і з боку власних авторитетних провідників, рекомендованого московського приятеля. Умовне застереження, як серум, подане українському національному шлункові для легшого стравлення ідеї злуки з Росією*), те умовне застереження не має для реального життя власне ніякого значіння. Бо в дійсності довелося б прилученням до Росії Українцям „з галицького Піємонту“ стати не на чолі української офензиви для здобуття політичних прав для цілого українського народу, але поставитися у становище дефензиви для оборони самого коріння свого суб'єктивного національного існування, проти змори власне національного русофільства; їм довелося б перейти ще другу, завзяту й затяжливу боротьбу й, обтріпуючи своє антипольське українство від москвофільської осуги, перевести ще друге, інтензивніше національне самоосвідомлення супроти того московського покровителя, який оддавна простягає руки до галицької України, — з метою скрутити ший ненависній українській гидрі. Яка ж це далека, мозолиста дорога до того, що мусить бути метою нації, без чого народ не є нацією, — до власного політичного життя, до створення власної держави! Ні! Ферментом українського національного життя і вчителем національної свідомости на об'єднаній Україні під Росією галицьким Українцям не бути! Коли б доля судила таке, що Україна разом із Галичиною опинилася б у недержавному становищі під Росією, то була б це школа, яку придніпрянські Українці проходять уже віддавна, і в якій вони вже дечого й навчилися, а до якої Галичани вступили б тільки як початкові учні. Такій долі дороги ідеологією устелювати не треба.

Політичне прямування нації мусить бути позитивне. І таким позитивним вирішенням напрямку національної політики галицьких Українців могла була бути свого часу, як природна національна мета, тільки злука Галичини з державною тоді Україною. У практиці вона в ніякім випадку не могла була принести ні всьому українському народові, ні

*) „Ми, Українці з галицького Піємонту, поборювали досі й будемо поборювати національне русофільство як національну заразу, — але що иншого є політичне русофільство і політичне українство“. Або: „Для оминення якихнебудь непорозумінь мусимо перш усього зазначити, що се становище буде в кожному випадку тільки становищем тактичним“ — *Український Прапор* із 23/VIII 1919 і з 4/VII 1920.

його частинам, гірших несподіванок, аніж ті, що прийшли згодом; зате, коли ця злука й не скріпила б була перед самою нацією й перед світом спільних змагань, то бодай заощадила б була українській державній ідеї тої компромітації, яку принесло їй і москвофільство, і його посестра — петлюрівщина. Тимчасом, галицькій політиці дала напрямок не ця позитивна мета *Ukrain-и irredent-и*, а негативна, польонофобська орієнтація з її нещасним історичним русофільством. Це був той напрямок, прикриваний опісля недоладно фіговим листком об'єднання Галичини з Придніпрянщиною, який відомий галицький політик-імпресіоніст Теофіль Окуневський надав був українській політиці в одній із своїх промов, виголошених у віденському парляменті, в відповідь промовцеві з Польського Кола, у фразі „коли вже, мовляв, нам, Українцям, потопати, то краще в російському морі, ніж у польському багні...“ Та тільки це було в 90. роках минулого століття, в часах найбільшого утиску над галицькими Українцями, а не в часі державних перетворів і національної емансипації поневолених націй, і була це на-пів-жартівлива, навіть дотепна полемічна фраза, а не серйозна програмова декларація.

II.

Обстоюючи ідею об'єднання із сходом Європи, ідеологія галицького русофільства вказують далі на те, що тоді як Поляки докладають усіх заходів до того, щоб винародовити галицьких Українців і досі осягли в тім напрямі важкі для Українців успіхи в розумінні звуження суцільної української території, — то під російським пануванням українського елемента не то що не поменшало, але навпаки, він іще поширився територіяльно на схід, а то ще й сколонізував добрі шматки Сибіру та Туркестану. І тим то прямування на схід, до Росії, в, на їхній погляд, — імперативом інстинкту самозбережного*). — Цей аргумент має дійсно на

*) Цей погляд, м. ин., висловлює і самий др. О. Назарук: „Фактом єсть, що під більшим (російським) ворогом українська національна територія, яка до часу кормиги сягала кілька миль за Київ — поширилась утрое! І фактом єсть, що під гнетом того меншого (польського) ворога українська національна територія зменшилась

перше око немов то дещо за собою, одначе ми вважаємо за пораду річ повести щодо нього деякий основний коректив.

Приписуваний німецькому агресивному характерові напір на схід (Drang nach Osten) не є німецькою спеціальністю, хоч найшов він найбільше маркантний вислів у німецькій колонізаційній поході на слав'янський схід. Столиця Німеччини, Берлін, стоїть на цілком не німецькій колись землі — цього досить. Та не досить цього для самих Німців, гушчів населення яких каже шукати їм виходу з невідгідної тісноти — в піднесенню інтензивности сільського господарства й видатности промислу, в еміграції, в колоніальній політиці і в систематичному прямунанню до дальшого поширювання суцільної німецької території в напрямі нижчого своєю культурою сходу, поширювання, яке в давнину відбувалося головню силою зброї, а в новіших часах при помочі винародовлювання приналежного до пруської держави польського, а то й литовського елемента, чи то природним, чи штучним або хоч би насильним націплюванням німецької культури й господарським та політичним натиском, — до заборони польської мови в школі і урядах і до узаконеного вивласнення польських землевласників на користь німецького оселення включно. Цей Drang nach Osten, що з нагоди війни прибрав характер і назву Aufmarch in Osten, проявляється і в прямунанню до проникання культурними, господарськими й політичними впливами сходу Європи, а у своїй імперіялістичній формації сягає аж до Азії, по Багдад і Перський Залив та в глибини Сибіру. Того німецького напору, який у слабшій формі проявляється і в подібному стремлінню на південь, до Адрійського Моря, теж коштом нижчого культурою слав'янства, не існує на заході, де поширення німецького впливу зустрічає по дорозі відпорність старшого й бодай рівного культурою елемента французького, який, із свого боку, не тільки неутралізує німецькі впливи, але ще, навпаки, сам проявляє змагання поширюватися коштом німецького елемента. Доказ на це —

на значні простори між Вислою й Сяном! І фактом, який усі оглядаємо, єсть, що той менший ворог нищить огнем і шибеницями наше найкраще плем'я гуцулів“ і т. д. З протоколу промови О. Назарука на засіданню Всеукраїнської Національної Ради у Відні, з дня 3. лютого 1921. р.

проникнення французьким культурним впливом Ельзасу-Льотарингії, і змагання проникати тим впливом надрайнські провінції Німеччини. Таким робом старається слабоплодовитий французький елемент вирівнювати одночасно і свій застій у природному прирості. Маючи заперту дорогу до поширювання своєї етнічної території на оточений морями захід, північ і південь, він із усієї сили намирає на схід, коли треба, то й при допомозі фізичної сили, викрешуючи з себе небувалу енергію, енергію, яка за останньої війни здивувала світ, привиклий дивитися на Французів як на народ дегенератів, та вказує здушеному німецькому кольосові шлях у напрямі слабшого опору, на слав'янський схід.

Цей напір на схід, який у Французів, нації, висуненої найдалше на захід європейського континенту, ледви-ледви помічується, бо в густо залюднених краях високої культури він може взагалі робити тільки мало помітні, незначні поступи, а який із жвавішим темпом dokonується на слав'янським сході в користь німецького елемента, — сей напір на схід, це є взагалі стремління спільне всім більшим народам Європи. Помічається воно й в Італійців, і тут знов таки в некористь слав'янства, скермовуючи італійську політику на поширення свого впливу на схід — Адріатику. Помічається воно і в Чехів, які, ставлячи, через скріплення своєї національної культури і щасливі політичні констеляції, заперу дальшим утратам на користь Німців, конкурують із останніми щодо денаціоналізації південно-шлезьких Поляків, того покаліченого типу васерполяків, що говорять польсько-чесько-німецьким жаргоном. Відчувають на собі цей напір і Українці, які колись, у часах розвитку староруської культури, самі, що правда, розмахувались на захід, доки після політичного упадку і з своєю слабшою культурою, не опинилися у сфері сильного поширювання польського впливу.

Цей польський *Drang nach Osten* іде, як і німецький, усякими шляхами. Форсований політичними впливами, отже господарським гнетом, узаконеною кольонізацією й підриванням української культури, він не позбавлений і мирних, культурних засобів. Безперечно, деякі, навіть доволі поважні успіхи польонізації Східної Галичини, починаючи від наділювання польських магнатів українськими землями за часів давньої

Польщі й аж до новітньої політики будування польських захистів для українських дітей, є — наслідки політичної перемоги й насили. Але факт існування багатьох громад на пограниччі суцільної польської території, де греко-католицькі мешканці, називаючи себе Русинами, говорять по-польськи, цей факт свідчить про те, що випірання українського елементу на українській колись півночі лемківського клина в західних Карпатах на користь польського, відбувалося не тільки шляхом самої насили, але й під напором польських культурних упливів. Це впливання польської культури, яка після підірвання підстав розвитку української культури не знаходила собі достатнього рівноважника, ми можемо спостерігати в тій чи іншій відміні й далі на схід. Факт, що, напр., у столиці й по інших містах Буковини, де польський елемент узагалі чисельно дуже слабкий, а куди польський політичний вплив сягав тільки час-до-часу, така важна суспільна верства, як ремісники*), є переважно польська, — сей факт є власне наслідком напору, улегшеного культурною потребою краю, яку заспокоює напливовий польський робітник із Галичини, що, прийшовши до краю без шеляга, звичайно вже в найближчій генерації доходить до становища міського патриціату. — В сумі сум наслідком польського напору на схід наступила втрата частини української етнографічної території на користь компактної території польської, і слабша чи сильніша penetрація східної Галичини, а то й цілого Правобережжя польським елементом.

Коли цей процес дужого напору і ставленого йому опору на просторі між Францією й Україною відбувається між народами країв із густим населенням і старою культурою, але ж культурою, що далі на схід, то тим більш історичними пертурбаціями у своєму розвитку спинюваною й через те що раз то податливішою, то цей образ аналогічного процесу де далі на схід основно змінюється. Сусідуючи від півночі й півдня з культурно нижчими, хоч густо залюдненими московськими й румунськими землями, Українці змогли як-не-як удержати незайманим свій стаң

* Польський елемент зайшов на Буковину за часів злуки того краю з Галичиною (1789—1848). *Ред.*

посідання супроти державного московського елемента, хоч і без того, щоб розпиратися собі самим убік менше родючої північної землі, але й виказали, де для того був резон, не тільки відпорну, але й агресивну силу супроти свого південного румунського сусіда. Вже стрічаючись на Буковині з культурно більш одсталими Румунами, без огляду на свою приналежність до пануючої „волоської“ церкви, яка в противенстві до унії, сього промотора національної свідомости галицьких Українців, була головною запорою розвитку національної свідомости буковинських Українців, — український вплив, мірячись із впливом румунським, при вільній конкуренції, бере верх над румунським. Деякі успіхи румунізації на Буковині є тільки наслідком політичної переваги Румунів у краю. Відтяти морем од можливости розпиратись далі на схід, Румуни не тільки не змогли поширитися коштом українського сусіда, але й му- сіли погодитися з фактом української колонізації на державно-румун- ському побережжі Чорного Моря.

Та не туди пішов, бо й піти не міг, колонізаційний розмах україн- ської стихії, а пішов він природною східною гряницею найменшого, а то можна сказати, ніякого опору. Земля українська велика й багата, й при інтензифікації її господарського життя, її могло б уповні вистачити на створення такого добробуту, який дозволив би обходитись без зазіхань на дальші простори. Але на перешкоді цьому стоять не тільки нескон- солідовані політичні відносини й невисокий культурний рівень населення, але й брак природної неминучої konieczности засукати рукави, як це від століть одчуває стиснена з усіх боків роботяща Німеччина, німецький раб праці. Куди глянеш оком до схід сонця — безмежні простори з рі- деньким населенням примітивної культури. Це шлях безконечної ширини, яким колись ішов *Drang nach Westen* азійських кочевиків, коштом ви- пертих ними українських впливів, що сягали по Тмуторокань. Заоща- джене від таких заколотів московське плем'я змогло швидче, з ходом ослаб- лення сили номадів, колонізувати ці простори. Але сімнадцяте століття стає свідком відродження української колонізації. Посуваючись по зруйнованих війнами просторах далі на схід, український елемент, без ніякої перепони, займає щораз ширші простори, мало не подвоює від

того часу свою суцільну територію, видержує і ставить чоло конкуренції московського елемента й далі на схід, кольонізує побережжя Чорного моря так, що тепер кінці українського поліпа простяглися аж по Волгу й по північжя Кавказу. Українська кольонізація пішла й по родючих просторах Сибіру й Туркестану, аж геть по Тихий океан. Ось вам і український *Drang nach Osten* у всій його величині й розмаху!

Так воно є, й інакше не могло бути. Українська кольонізація пішла з розгоном, за природним правилом загально-європейського напору на схід, чи докладніше на південний схід, чи то повернула у своє давнє, природне історичне річище. Чи після зламання сили монгольських наїзників існувала яка сила, що мала б була змогу, або мала б у тім інтерес, — спиняти цей природний процес? Не могла такою силою бути Польща, бо польська соціально-політична система тільки помагала прискішувати той процес поширювання українського елемента на ті східні землі, куди не сягала сила польського державного організму й польського поміщика. Чи могла нею бути Московщина? Дві причини, натури позитивної й негативної, перечать сьому припущенню. Не треба забувати, що в часах віднови української кольонізації сама політична сила українства далеко ще не була така *quantité negligeable*, щоб державна воля Московщини могла ставити заперу стихійному українському напорові на схід, коли б узагалі це було не тільки доцільно, але й можливо ставити перепони українській кольонізації вільних просторів. Стихійна кольонізація виявляє силу, з якою на довіший протяг часу не може собі дати ради й сила модерних державних організмів з їх гряничними апаратами. Але коли б і подумати, що таке спинювання природного, стихійного процесу виповнювання *vacuum* і лежало б у межах можливого, то переводження його в діло було б абсурдом і найбільшою історичною недоладністю, недоладністю, що противилась би найелементарнішим основам державної логіки. Було б це запереченням мети російської державної політики й витрачуванням енергії на виразну її некористь, бо перед нею саме Переяславська умова відкривала нові перспективи, створюючи з України для Росії не лиш форпост її політики на європейський захід, але роблячи з неї запілля для такої життєвої задля московської державної

політики південносхідної колонізації. Бо російський державний інтерес наказував власне з усією категоричністю шляхом колонізації берегів Чорного моря і просторів на схід України, яку міг із успіхом переводити український елемент, запевнити собі дорогу й ворота до південної Азії. Був у тім несумнівний резон, звернений на користь закріплення основ російського імперіялізму й уґрунтування гегемонії великоруського племені на сході Європи, і разом із тим напружений автоматично на опростансання українства.

З якого боку не підходити до справи української колонізації, то ясно, що ніяким чином Росія не була тут стороною, що давала, а була тільки стороною, що користала з природного розвитку справ. Росія не хотіла й не могла спинити української колонізації. Але це констатовання не перечить парадоксальній на око правді, що, попри все те, наскільки Росія у власнім державнім інтересі й відносилася прихильно до української колонізації, сам московський етнічний елемент рівночасно є конкурентом української колонізації. Конкурентом, якого надібув Україна у своїм колонізаційнім поході на схід, є московський елемент із його наддонською і здовжволзькою колонізацією, й ці простори на схід од України, де стикаються обидві колонізації, українська й московська є тою Ельзас-Льотарингією, за посідання якої швидше чи пізніше зведеться свідома боротьба.

Збираючи до купи все сказане про українські територіяльні втрати і придбання, ми прийдемо до такого висновку: 1. що українські територіяльні втрати на заході є впливом польського політичного, культурного й господарського напору на схід, і, щоб захиститися від дальших територіяльних страт, треба політично відгородити український елемент од польських впливів, одне слово, повести державну ґраницю, рівнобіжну з ґраницею польського й українського елементів; 2. що розріст української території на сході не є ані безпосереднім, ані посереднім наслідком приналежності України до Росії, а є тільки наслідком природного напору українського елемента на північний схід, напору якого не могла й не зможе раз на все спинити сила російської держави.

III.

Пригляньмося тепер дальшому аргументові в користь русофільської орієнтації, презентованої з непорозуміння знов же як антидотум орієнтації польонофільської. Є ним начебто сконстатований у Москалів брак тої тенденції, що проявляється на українських землях, які підлягають польським впливам, тенденції, що зводиться до зменшення українського елементу та спинювання його господарського розвитку, і що посувається аж до підривання основ самого фізичного існування українського народу*).

Як у твердженню про кольтонізацію, так і в тім колоску ховається не щоб зерно, а, скажім, остюк правди. Говорити про якусь шляхетність у взаїмному відношенню одного до одного двох народів, звичайно, не доводиться чоловікові, що думає політичними категоріями, як не доводиться говорити про се і в відношенню Москалів до Українців. Ніяково й перелічувати реєстр кривд, заподіяних Москвою українству, перелічувати всі ті переслідування й згадувати безпримірні заходи, обчислені,

*) „Польша завше загрожувала нам у нашім життєвім єстві: винищуванням українського народу, злобним підриванням економічних основ життя українських народніх мас та загладою всякого культурного і політичного розвою українського народу. Росія ніколи не загрожувала нам у тій мірі ні в першім, ні в другім, а в третім мусить тепер по стільки тяжких досвідах покинути свої „сепаратистичеські“ та „мазепинські“ міркування та раз на все признати у своїм інтересі державнім та в ім'я правди і міжнароднього права, що укр. народ був, є і має право до самостійного життя державного“. — „Не лише більшовики, але всяка сила, яка приходить зі Сходу, приносить нам просто з математичною певністю 1. знищення соціальної переваги польського шляхоцького бюрократичного елементу над нами в Галичині — і 2. об'єднання. Іншими словами: східний сусід, хоч правда, не дає нам зпочатку повноти державної самостійности, то проте кладе рішучий кінець заборові нашої землі й фізичному нищенню нашого населення через ворога. І тому Польша є наш страшний, смертельний ворог. Бо Польша нищить нас у коріні, хоч на око ніби дає спромогу ще на якийсь час світити блахманами „самостійности“ — себто, дозволяє появлятись одній чи другій часописі, існувати одній чи двом гімназіям, або „працювати“ одній чи другій інституції. Подана вище соціально-економічна небезпека в відношенню до Великої України цілковито не існує.“ (Україн. Прапор з 23. VIII. 1919 і II. VII. 1920.)

власне, на винародовлення Українців, дарма що, коли опіратися на чисельні і процентові дати, всі ті заходи мали мінімальний успіх. Але ж на око, власне, для поверхового глядача, дійсно цікаве от що: Поляки денаціоналізували Українців і дійсно зменшили їх процентове відношення у краю на свою користь. Москалі ж ніби теж пильно заходилися коло справи винародовлення Українців, та, поза русифікацією суспільних верхів, не змогли дібратися до коріння справи, не змогли пересунути на свою користь процентового відношення українського племені до московського. Виходило б ніби із того зіставлення таке, що, при конечній потребі вибору, на котрого з сусідів Українцям опертися без шкоди, чи хоч би тільки з меншою шкодою, вибір без великої надуми повинен би випасти на користь русофільської орієнтації. Але ж, замість задумуватись над вартістю сеї орієнтації — краще пригляньмося її засновкам (премісам).

Польські заходи коло винародовлення Українців старші й основніші від московських. Вони розпочалися того часу, коли в XIV. ст. Польська Річ-Посполита почала загарбувати українські землі, силкуючись перш за все відібрати українському народові традицію державного існування, знеутралізувати змагання до відновлення державного існування, взагалі викоринити в українському народі державну думку та перевести процес переміни *nationis ruthenae* в *gentem ruthenam*, як складову частину польської держави, отже польської державної нації. Прямуючи до сеї мети, Польща переводить передівсім у загарбаній країні процес земельної експропріації коштом представників державної думки, тобто, української шляхти, на користь представників польської державної думки, отже польської шляхти. Латинщення українського боярства мало прикувати його до польської церкви, польської культури, польської держави й нації, таксамо як латинізація української церкви, підпирана, зрештою з інших резонів, римською курією й її агентами та супроводжувана польським переслідуванням православія, а опісля й унії, — мала на меті позбавити український народ одного з головних признак його політичної індивідуальности та поставити його в таке відношення до польської держави-нації, як яке плем'я мазурське, куявське, чи кашубське. Лучити

їх усіх повинна одна держава, по змозі одна віра, одна культура, впочатку латинська, а далі польська офіційна, товариська й літературна мова. Поза тим толерувалась „для домашнього обихода“ нижчих верств українська мова, толерувалась подекуди й сама українська церква.

Таке відношення до українства переходить геть у часи після поділу Польщі, у глиб ХІХ. століття. „Українська школа“ в польській літературі черпає натхнення з українського села, українського степу й народньої поезії. Вацлав Залеські збирає українські народні пісні — бо ж цей степ український, це частина польської державної землі, а ці українські пісні, це духовий доробок українського племені польської нації... То й не диво, що коли подих „весни народів“ долетів до українських степів і верхів'я Карпат, польський патріот у австрійській уже Галичині (на яку тепер обмежилися інтензивні польські впливи), дивуючись та недовіряючи, приглядається несміло підношеним претенсіям українських фантастів на існування українства, як окремої племінної одиниці, не підпорядкованої польській історичній нації, річ — на яку зачинає звертати нерозумну увагу й сам австрійський уряд, — а далі появляється ціла агітаційна література польською мовою для вжитку краю, німецькою — для вжитку австрійського державного центру, щоб доказати приналежність українського племені до польської нації.

Польські джерела, усі згідно, ствержують, що приналежних до латинського обряду, отже головню (не виключно!) Поляків, було у східній Галичині в першій половині ХІХ. ст. не більше 10 до 11 відсотків. Наляжав сюди, попри спорадичні польські оселі, перш за все польський поміщицький стан із своїм урядовством і ремесничою службою і, врешті, стан бюрократичний, — останній збільшений власне тільки за австрійських часів. Поважний відсоток східно-галицьких латинників становили до того Українці-латинники, німецько-католицькі та чеські кольоністи, ремесники й бюрократи. В сумі — був це невеликий ефект польонізації, й то польонізації більше поверхової, бо опертої в великій мірі на плавкий елемент, — польонізації, веденої протягом доброї пів тисячі літ. Це процентове відношення задержалося в дійсності, без поважніших змін, аж до початків конституційної доби в Австрії, в кінцем 60. років, щоб

за дальших яких п'ядесят років перемінитися на чи не вдвоє некорисніше лихо для Українців.

Пояснення цього явища доволі просте. Боротьба Польщі, що велася проти українства за часів Річі Посполитої, це була боротьба проти політичного українства, проти українства, чи руськості, як тямки, з якою звязувалися сепаратистичні державні українські аспірації. Репрезентантом сеї боротьби була польська держава й її органи, чи то ті суспільні чинники, які були представниками держави, нації в політичному значінні слова, отже маґнати, шляхта. На Україні, після окатоличення і спольонізування українського боярства або його вивласнення на річ польської шляхти, заступає це шляхецька репрезентація державно-політичної думки України назверх і *de facto* як вірну державі її частину, тоді як український міський патриціят змарнів цілковито під впливом релігійних переслідувань і напливу німецько-польського міщанського елемента, а духовенство звелось на культурний рівень закріпощеного селянства, яке взагалі не мало що говорити в політичних справах. Той стан, вигідний для польської державної рації, потурав рівночасно витворенню квістизму щодо дальшого прямування до осягненої фактично політичної денаціоналізації, — денаціоналізації, що не торкалась і не відносилась до погорджуваної й позбавленої характеру політичного суб'єкта мужицької маси, котра через те й змогла пережити, попри панцизніані незгоди, такою, якою вона була, українською, все польське лихоліття, перерване, на галицькій частині приналежних до Польщі українських земель, австрійською окупацією.

Прокид національної свідомости недержавних народів, отже з деяким опізненням і галицько-українського, був продуктом першої половини минулого століття. Революційні потрясення, подих демократичного вітру, зразу несміле, а потім що раз те сміливіше покликування народніх мас до участі в політичнім життю, — все те наводить остаточно відгомін і серед українського селянства в Галичині. Воно заворушується й виростає на національно-політичний чинник перед очима того польського політичного суспільства, яке ще поза половину минулого століття дурило себе фікцією приналежности українського „племени“ до польської нації.

Але, тимчасом, із поступом демократизації політичного життя, зголошується на польському боці до слова инший, третій стан, польське міщанство, яке що раз то жвавіше починає заперечувати шляхті її засілого права — бути одиноким представником польської політичної думки. Жвавіщий, інтелігентніший польський буржуа, ліберал, націоналіст вшехполяк проглядає небезпеку, що повстає для його нації в пробудженій національній свідомості матеріяльно й духово експльоатованого українського геляота, й він має притомність ставити тій небезпеці чоло. Коли при кінці 60. р.р. польський граф Борковскі міг іще з повних грудей кидати гордим окликом: „нема України!“ — то польський демократ завдає йому брехню. Він, у ім'я тих же самих польських історичних інтересів, зрікається фікції неіснування українського народу, признає його за окремий, хоч ворожий і небезпечний для Польщі й її політичних, історичних, імперіялістичних аспірацій, національно чужий елемент, який — усякими способами треба зробити нешкідливим та, без фальшивого сентименту й самодурства, силою запрягти до воза польської національної політики. Закидаючи нездатність заступити інтереси польської національної політики на українській землі шляхтичеві (котрому остаточно однаково, якої національності раб працюватиме на його ланах), польський демократ-націоналіст сам виступає з претенсією на провід *par excellence* національної й тільки національної, безкомпромісової, націоналістичної політики й перебірає дійсно той провід, започинаючи політику „*zniszczenia Rusi*“ всякими засобами, що тільки ведуть до цієї мети. Він утягає в ту політику й того самого шляхтича, відповідального перед трибуналом польського шовінізму з його карою бойкоту, забороняє йому продавати свою землю в українській Галичині в не польські руки, примушуючи її віддавати спровадженням із заходу польським мужикам; сам релігійний скептик, він організує складки на будову польсько-латинських костелів у вкраїнсько-уніятській Галичині, де за пів тисячі літ не поставлено стільки латинських церков, що за останнього пів століття; він агітує серед польського попівства за крадіж уніятських душ, а серед польських черниць за основування захистків для польонізації українських дітей; він основує сотки польських шкіл, збуджує серед урядовців,

політично індиферентних, інстинкт шовінізму, змальовуючи перед їх очима страхіття конкуренції; він переводить при його помочі вибори до законодавчих установ, заповнює арешти українськими політичними діячами й садовить у тюрму українських студентів, що демонструють за своїм університетом; він переводить у соймі виїмкові протиукраїнські закони; він основує банки для колонізації української частини краю Поляками й т. д., й т. д. Одне слово: на місце давньої вузької політики денаціоналізації, винародовлення верхів українського суспільства наступає політика екстирпації, заглади вже самої політично всуб'єктивненої української народньої маси, політика підтинання коріння господарського й культурного розвитку й самого фізичного існування українського елемента, і внаслідок тої політики дійсно застрашливе пересушення процентового відношення українського населення східної Галичини в користь польського, на некористь першого.

IV.

Процес денаціоналізації Українців Москалями дійсно далеко до того не дійшов, — бо й дійти не міг. Перш за все треба завважити, що, коли Галичина оставала під польським політичним впливом майже шіссот років, то до Росії належала одна частина України, Лівобережжя, менш аніж половину того часу, а Правобережжя взагалі тільки всього півтора літ. Та ще коли Галичина перейшла під Польщу як підбита країна, до котрої можна було відразу прикласти засоби живосильної денаціоналізації, то Україна перейшла під вплив Москви формально й фактично як окрема держава, і треба було доброго століття часу, щоб зпершу знищити українські державні установи, а далі взятися за викорінювання самих уже елементів української державности.

Та треба ствердити, що хоч яке тяжке було це завдання в порівнянні до анальоґічного завдання історичної Польщі на Україні, то Москва встигла впоратися з ним напричуд, по-майстерськи, в без порівняння коротшому часі й без порівняння радикальніше. Анальоґія тих завдань буда повна. Полягала вона у прямуюванні до переміни *nationis ucrainicae*

в *gentem parvorussicam*. Були тут для того, що правда, від часу знищення останків запорозького війська, того хребта української державности як реальної сили, куди сприятливіші умови. Коли в Польщі переведенню процесу винародовлення політичної репрезентації України, боярства, стала на перепоні різниця вір, і перехід на латинство доконувався всупроводі душевних конфліктів дезерції від віри батьків, — то на Російській Україні, після злиття обох православних церков у одне адміністраційне тіло, момент віри штовхав українську шляхту, приналежну з роду просто до державної, бо православної, віри й автоматично на шлях русифікації. Коли в Польщі, після переведення на латинство української шляхти, все ще оставалася різниця віри між православ'єм українського плебсу й державною польською латинщиною як живий протест проти доконаної над народом насили, — то на Російській Україні цього питання взагалі не було. Після зрусифікування української шляхти й уніфікації обох православних церков, українська національна ідея лишилася без представника й позбавлялася й останньої ознаки своєї національної окремішности, — українство перестало існувати як політична, отже національна тямка.

Завершувала цей процес вінцем авторитету російська державна наука, якій пішла назустріч історична й державна наука західної Європи, наука, для якої спільні династичні початки історії обох „руських“ народів, їхнє спільне політичне ім'я, спільна віра й нівеляція суспільних чинників політичного сепаратизму були достатньою причиною зчеркнути Україну з карти Європи, на якій вона пишалася протягом XVII. й XVIII. віків. Сторожі єдності Росії могли бути за неї спокійні. Різниця мови на „півночі“ й „півдні“ Росії, різниця народніх звичаїв і вподобань, не тільки перестали вважатися сутніми ознаками різниці окремої української етнічної одиниці, але служила для прославлювання різнобічності й різноманітності спільної душі — одного народу. Трактуючи український народ як вітку одного „руського“ народу, російська політика не могла й не потребувала добіратися до етнічного коріння українства, вести політику екстирпації супроти православного населення Малоросії, — ще менше, ніж робила це католицька Польща на своїй православній Русі.

Навпаки, малорущина стала навіть з'єднувати собі певні симпатії, почала входити в моду. Українські вареники вріжноманітнюють московські обіди, український козачок добуває собі доступ до московських сальонів, українські мотиви збагачують російську літературу й музику, московська літературна мова приперчується виписками з словника української мови, Срезневський видає українські народні пісні. Не пробудили приспаної сторожкості прихильників національного єдинства Росії й початки творби літератури українською мовою, не вважаючи її чимнебудь небезпечною для спільної російської літератури, як не вважають чимось небезпечним якийнебудь Plattdeutsch для Hochdeutsch. Збудили їх до сторожкості що-тільки спроби спокористуватися українською мовою як органом комунікації, зрозумілих тільки українському народові, думок і прямувань, спроби, що склалися під подихом західного вітру, який ніс із собою гасло „права людини“, демократичні ідеї й заохоту до відродження недержавних народів.

Але ці прояви українського єретизму були далекі від того, щоб захитати фікцію єдинства руського державного народу й певність у нехиткості скелі, на якій його побудовано. Стояв же за тою ідеєю єдинства непроглядний у засобах апарат моральної й матеріальної сили. За одним виявом химерної абсолютної волі, проти ледви помітної для ока течійки українського сепаратизму, виставлено міцну гать — фортецю заборони української мови з пересторогою для сучасного й майбутніх поколінь — нет і бить не может. . .

Була це метода національного підбою, що виходила з подвійного розуміння нації, відділювання маси, як об'єкту політичної спекуляції, від його національності, як зверхньої ознаки, котру можна цій масі накинути згори, її в неї вщепити, або від якої можна ці ознаки відгородити. Сама українська мова не вважалася так довго ознакою окремої національності, як довго вона не ставала засобом, зловживаним для цілей, що могли захитати фікцію єдинства державного народа.

Чинником, ворожим розвитку української національності в царській Росії, була сила, що впливала з абсолютної волі царської голови держави, сила, що її впоювано з наказу виконавчим органам тої волі. Вона поверталася не проти українського етнічного елемента, підвищеного

тою абсолютною волею до ранги державної нації, а проти тих, що поважилися б відмовитися від честі — належати до державної нації. Боротьба царської Росії не була обчислена на екстирпацію загалу українського племені й через те, як це було і в історичній Польщі в передконституційній Галичині, вона дозволила перетривати українській масі з її мовою й на її, навіть поширеній, території аж до початків ХХ. століття й досі.

*

Переломовою хвилиною в польській проти-українській політиці в Галичині, на яку після упадку історичної Польщі обмежився польський вплив, було світання конституційної доби, коли до участі в політичному житті покликано ці суспільні чинники, цей третій стан, що досі був од тої участі виключений. Що означав сей зворот у політичнім житті Галичини для українського народа, це бачили ми вже вище в його проречистих наслідках.

Такою переломовою хвилиною для національної політики супроти українства в Росії ладилася стати революція 1905. р., коли до слова в політичному житті імперії зголошується живий, досі від політичного життя виключений елемент, той самий третій стан.

Добиваючись захоплення що раз більшого впливу на хід державних справ, ці нові політичні кола мусіли собі обов'язково вияснити і своє відношення до такого важного питання, як питання національних меншостей, відношення до колишніх союзників у боротьбі проти спільного ворога, абсолютизму. Зареєструвавшись тільки світові в першій російській парламенті, вони за недовга десятиріччя, перед вибухом війни, не могли виявити своєї повної активності, як чинник реальної політики. На арені російського парламентаризму, який тільки-що народився та мусів боротися за право на своє повне життя, вони були власне більш статистичні й речники політичних тенденцій свого часу. Але сам факт покликання до життя заступників населення держави, між якими з'явилися, а бодай мали можливість появитися, і представники політичних змагань іще вчора заперечуваної української нації, атмосфера виборчої агітації й парламентних промов та хоч би якої слабої волі преси, — все це було вводом у

період модерного життя, де тон мусіла надавати буржуазія й усе, що було під її моральним і матеріяльним впливом: теоретик-професор, рухливий адвокат-агітатор, ласий на ринок збуту купець, пропагандист-видавець газет і книжок. Природний серед умов принципіально визнаної конституційної волі процес розвитку національної свідомости недержавних народів ставить перед очі небезпеку втратити клієнтелю для адвоката, покупців для купця, читачів для видавця, виборців для професійного політика. Ці нові, тільки-що змобілізовані інтересенти на політичному базарі конституційної Росії, це вістунни того самого шовінізму, репрезентованого в інших ріжномовних державах чи то німецькими лібералами, чи мадярськими здеклясованими джентрі, чи галицькими вшех-поляками: уста їх повні фраз про принципи демократії, сповнення яких має їм самим що-тільки принести повну бажану участь і провід у державній політиці, але ж самі вони пройняті духом еґоїзму, експльоатації, конкуренції, імперіялізму. Речником їх національної політики не міг уже бути якийсь Меншіков, що, відданий фікції єдинства, не міг у глибині душі погодитися з конечністю боротьби з Українцями, як якимось чужим плем'ям, а, підсуваючи українському сепаратистичному рухові німецьку чи австрійську інтриґу, волів до смерти боротися з вітряками. Наступна ера хоч якої хирної конституції, де одначе неможливо вже було розв'язувати національне питання такими простими способами, як указ із 1876. р., ця ера мусіла започаткувати новий період національної політики в Росії. Химерне „не било і бить не может“, що для державного бюрократичного апарату мало значіння декрету, було б теревами й самодурством ув устах того ліберала, демократа, націоналіста, який зголосив тепер свою участь у політичнім житті, як законодавець. Для дурманення себе фікцією єдинства руського народу в поглядах представників нової політики не було місця, бо закривати очі на те, що саме виносить на поверхню в вирі життя, що документує своє існування щоденними життєвими проявами, — значило б закривати очі на небезпеку, потурати їй. Усупереч до абсолютизму, що ставив національність на одне зі штучним щепленням та віддавався ілюзії, що вщеплення в український народ серуму державної національності прийнялось і перейшло український

організм, — ліберальний спосіб політичного думання може ставитися до прояв національності не инакше, а як до енергії, що виходить із невичерпного джерела, — самої народньої маси. І через те способом, яким можна підпорядкувати якийсь народ волі другого, не може бути боротьба проти самого тільки вияву тої енергії, проти самого осідку тої енергії, проти самого народу, як збірної одиниці з її культурними, політичними, й господарськими інтересами.

Доки сила національної енергії недержавного народу не виявляється так, що загрожує реальним інтересам державної нації, до того часу й сама боротьба проти того народу не виходить поза межі теоретичних балачок і застережень та стеження за рухами раба, який мусить змагати до еманципації. Кадет Мілюков обмежується виголошеною з думської трибуни порадою для уряду, замість такими дрібничковими колючками, як заборона святкування пам'яті поета малоруських плятдайтшів, роздувати зіпід попелу ту искорку української національної свідомості, що тліє, — дозволити їй, щоб краще вона дотліла. Сю пісню програму підливає сосом один із ідеологів кадетської партії, рідний по духу брат вшехполяка Дмовского, Струве. Визнаючи за українством, за історичним минулим політичну рацію, він рівночасно проголошує, що, втягнене силою обставин до співучасті в вищій політичній будові, воно не зможе ухилитися від цього покладеного на нього нового великого завдання, до виконання якого воно може бути присилуване. — Дух національної нетолеранції на місце давньої абнегації захоплює перш за все осілі на Україні московські та ренегатські або чуйні на кон'юнктуру жидівські чи польські елементи інтересентів, які стають, подібно як у Галичині, герольдами воївничого націоналізму, робляться речниками справжньої небезпеки сепаратизму, пускають у рух апарат наукової й політичної агітації та добровільної денунціяції, і приневолюють і державний центр засвоювати собі їх розуміння національного питання на Україні як реальної, а не ефемеричної небезпеки.

Відповідав тому духові нового перецінування відношення до національного питання на Україні славутний розпорядок Столипіна про заборону інородних товариств, між ними, власне й українських. Була це пере-

редакція Валуєвського „бить не может“, перередакція, що відповідала духові лібералізму і племінного націоналізму — котрий узагалі не приймав до відома існування українства, як національної відміни від державної національності — перередакція в розумінні заперечення права на відрубне існування й розвиток українства, як реальної, а не ефемеричної величини, як чужого народу, ворожого державі й її гіпотечному власникові: державно-руській нації московського племені.

Як бачимо, псевдоконституційний період устрою Росії, який, з одного боку, вазначався автоматичним знесенням указу про заборону української мови, з другого — був часом творення плятформи нової національної політики Росії.

В цьому процесі ми знову ж добачуємо повну аналогію причин, що впливали на зміну давньої національної політики Росії й історичної, і зокрема галицької Польщі. Різниця тільки в тому, що коли цей зворот скоївся в Галичині на сорок літ швидче, ніж у Росії, й польська демократія за несповна пів століття до війни встигла не в одному направити занедбання національної політики шляхецької Польщі, — то російська демократія мала ледви кілька коротких років часу, щоб зорієнтуватися як-слід у новій ситуації. Вузькі рямці російської конституції не дуже давали змогу віддатися як-слід заходам надвтворенням і удоскональненням системи й апарату національної боротьби на зразок німецький, польський чи мадярський. До того дев'ять років російської конституції виповнили змагання демократичних кол Росії коло вдержання й поширення здобутків першої революції проти царату, що лівою рукою відбірав те, що давав правою. Використовуючи повний крах старої системи в часі воєнної заверюхи для поширення конституційних свобод, російська демократія мусіла викопати собі яму в інсценованій нею другій революції.

V.

Демократична Росія впала, не проживши навіть повного місяця своєї перемоги, а її духові й політичні лідери, порозкидані по краях західної Європи, чекають слушного часу, намагаючися приєднати капіталістичну

Європу для справи відбудови Росії на бажаній для них основі. Запрошують вони до того всіх людей „доброї волі“, а й Українців. Є й такі українські політичні мужі, що рекомендують своєму народові злуку з Росією, зазначуючи, що коли вже стара, деспотична Росія обійшлася з Україною, мовляв, оглядніш, аніж Польща, то ліберальна, конституційна, а, може, й на фєдеративних основах побудована Росія дасть тим більшу змогу для розвитку української нації, чим щиріше, нелукавіше український народ візьме участь у її відбудові*).

Але, тим часом, коли російські демократи кують на чужині свої пляни відбудови своєї батьківщини, ведуть по-своєму справу відбудови Росії ті, що викинули перших із сідла — большевики.

*

Завдання, яке я собі поставив, приневолює мене спинитися насамперед над величезним значінням большевизму, як чинника політичної перебудови Росії.

Опанування сходу Європи большевицьким режимом це, нічого й казати, ненормальна проява, чи власне природний наслідок ненормального становища, в якому находилась передреволюційна Росія. Упадок абсолютистичної Росії спричинила не сила соціалізму, що прийшов тут, так сказати, на готове. Не відповідає дійсности й утерта фразеа, що, мовляв, царська Росія впала жертвою поневолених народів і кляс Росії. Економічне становище населення Росії не давало причини до такого невдоволення, а центрифугальні сили недержавних народів, коли й існували, то, здебільшого, находились у стані більш потенціяльнім. Це тим цікавіший факт, що коли зпоміж усіх держав, що воювали, перетривала до самого кінця як гармонійна державна єдність навіть виснажена й виголодніла багатомовна Австрія, в якій більшість народів прямувала до її розвалу й яка належала до групи держав, що воєнний їх неуспіх передбачувано довго перед війною, — то Росія впала в самому розгарі війни, в якій вона на основі всіх ознак і міркувань повинна були вийти співпереможницею.

*) Представники цього напрямку обидва колишні голови місій Галицького Уряду в Парижі, п. п. В. Панейко і Ст. Томашівський.

Причиною розвалу Росії було перш за все те, що вона вступила в війну в стані, що не міг видержати того напруження, яке могли видержати до кінця всі інші держави, переможні й переможені, з їх залізним і справним організаційним апаратом, веденим мізком і кермованим умілою рукою капіталістичного елемента, що опановував державу. Причиною її розвалу було те, що, заздра за владу, царська Росія до останнього подиху не хотіла допустити до належного впливу на хід державних справ ті кола, що бути мусіли елементом консолідації держави, яка вступила на щабель капіталістичного розвитку, а й далі старалася всю ініціативу й ексекутиву вдержувати в руках своїх і свого бездушного, безініціативного, невідповідального бюрократичного апарату. Коли, врешті, російська буржуазія, використовуючи крах абсолютистичного режиму, дохопила під час війни до віжок державного воза, то вже той віз був такий розхилитаний, що заломився під нею. У змаганні за владу в державі, де досі всі головні аґенди політичного й господарського життя спочивали в руках закостенілого та надруйнованого бюрократичного апарату, переможцем мусів вийти той, що виявив сяку-таку зорґанізовану силу. Такою зорґанізованою силою була не буржуазія, а робітництво. Сталося тут із легкої руки те, до чого проти всіх своїх зусиль не міг дійти пролетаріят у державах із куди вищою культурою й без порівняння більшою чисельністю пролетарського елемента.

Скок, який Росія зробила від стану абсолютизму й фєвдалізму, понад голову капіталізму, до комунізму, очевидячки, ненормальний. Природний хід життя диктує, як бачимо, зрештою, з розвитку подій, самій комуністичній Росії поворот до капіталістичного господарства, й тут комуністична Росія найде підтримку капіталістичної Європи, якій ця комуністична оаза осоружна. А силою того природного дальшого ходу справ на землях давньої Росії, як сусідки й контрагентки європейських капіталістичних організацій, до впливу і влади прийде той самий буржуй, капіталіст, ліберал, викинутий на час із терену своєї природної діяльності наслідком гріхів старої Росії.

Та це було б явна помилка, — задовольнитися тим сконстатуванням майбутньої віднови значіння російської буржуазії, як головного полі-

тичного фактора в новій Росії. Це було б невибачне недоцінювання великої місії, яку виконав большевизм. Не маючи сили зломити силу капіталізму шляхом світової революції й подаючись перед тою силою, большевизм доконав у Росії великого завдання, прискоривши процес ґрунтового упадку фєвдалізму, випереджаючи тим багато країн Європи, а все ж із винятком України, що той процес чищення фєвдалізму перевела в себе радикально й без большевицького зразка.

Та як не як, а це знищення останків старої Росії є в ефекті виграною демократії. Большевицька революція була тільки гігантським кроком у процесі того розвитку, яким пішло життя в західній Європі, — вона становить пограничний стовп у тому процесі, початок якого зазначився революцією 1905. року. Але большевицька революція виконала рівночасно в Росії, тобто, знову в Московщині, не на Україні, ще одну переважну місію: розбудила самосвідомість, свідомість сили, національну свідомість серед тої московської племінної маси, яка досі, в ході історії, руководилась хибą що національним інстинктом, яку вів, за яку думав, якій визначував цілі і прямування мозок, що сидів на престолі. Національна свідомість, досі привілей суспільної еліти, сьогодні, через війну й добру большевицьку школу, — став власністю того, обдарованого добрим практичним зміслом, народу, з його інстинктовим імперіалістичним розмахом. А це поширення й поглиблення національної свідомости в московського народу означає рівночасно поширення активного політичного, антиукраїнського фронту на що раз ширші й ширші кола, на що раз далше й далше узагальнення боротьби московського елемента проти українства.

Від часу, як захитавсь абсолютизм у Росії за першої революції, минуло неповних два десятки літ, а карта стратегічних позицій між Московщиною й українством змінилась основно. На місце побудованої царатом фортеці для оборони проти замахів на єдинство двовидного, державно-руського народу — бачимо, як розставляється модерна розстрільна лінія, доповнювана що раз то новими резервами з невичерпаного джерела дужого московського народу. Бачимо тут і старих російських генералів, що за ненависним большевицьким режимом доглянули для себе можливість

зі зброєю захищати честь отчизни, бачимо накорінок новітньої „шіберської“ буржуазії комуністичного зачаття, бачимо емігрантів різного калібру, що за зміненими тичками простують до раю комуністично-капіталістичної Росії, бачимо різноманітну, рухливу, ласу на зарібки публіку, а за нею обережних, розумних представників буржуазії, російського лібералізму, присмирених спізнанням того, що люциперові Ленінові вдалося те, що не вдалось архангелам Колчакові та Врангелеві — справа нового збирання руських земель, але разом із тим певних за те, що їх же в тому майбутньому раї жде царство. Вони, викинені на час із державного російського сідла, свідомі того, що їх чекає велике завдання виповнити зміст російського державного життя між закінченим періодом абсолютистичної Росії й тою далекою будучиною, яку ставить собі за мету міжнародній соціалізм і яка може надійти тільки тоді, коли капіталізм сповнить свою функцію на тих просторах примітивної культури й початків соціальної диференціації. А ця функція основанийиметься на створенні державної організації, де місце хирного царського й не менш хирного большевицького бюрократизму займе апарат цїпкої організації, пройнятої духом ініціативи й підприємчivosti, контролі й подвійної бухгалтерії, експльоатації всього, що дається експльоатовувати, експльоатації здобутків науки і природніх багатств, але й експльоатації кляс і цілих суспільностей. Їх природна провідна ідея, це імперіялізм, — не це імперіялістичне *qui pro quo* царської Росії, що находила свій тяжкостравний жир у вічних територіяльних підбоях і в політиці такого сутного для неї престижу, який пхав її в війну направо й наліво, але імперіялістична політика експльоатації й поширювання свого впливу всіма способами, з певною свідомістю мети, з тенденцією мирного підбою й експанзії, тенденцією, такою характеристичною для капіталістичних організацій.

VI.

Яке в тому становище України, — про це не доводиться тратити багато слів. Україна, з її географічним положенням, становить звязок Росії з заходом, до якого стане ще ближче, коли капіталізм знищить китайську відгороду широких залізних шляхів; вона, із своєю кольонізаційною

тенденцією, стає на дорозі південно-східної експансії російських впливів, — і з того погляду її приналежність до Росії є одною з головних передумов російської імперіялістичної політики. Україна, каже Струве, повинна сповнити своє, визначене їй розвитком історичних подій, завдання, а власне, — зрікаючися своєї політичної індивідуальності, взяти участь у будові політичної організації вищого типу; коли ж вона від того завдання відмовиться, то її до нього присилують. Російські ліберали не дурять себе фікцією національного єдинства України з Росією, не заперечують існування української національності, але з цинізмом, підмальованим фразеологією про спільну історичну місію, про конституційні свободи або й федерації, заперечують українському народові права на існування як нації, нації з своїми завданнями і своїм питомим призначенням. Російські ліберали не заперечують існування української нації й не будуть воскрешувати закона про заборону українського друкованого слова, але їх національна політика мусить бути куди видатніша від давньої царської. Вислід війни відокремив од давньої Росії й усамотійнив ряд недержавних народів. Ця болюча операція, яку царат ледви чи зміг би був перенести, не мусить зворушувати російського демократа, що не потребує вести безнадійної політики престижу, й як давно вже російський промисловець рад був навіть позбутись конкуренції польського промислу, так тепер російський кадет потішить себе після втрати ряду країн із чужоземним населенням західно-європейської культури, які й так були горіхами, що тяжко було їх згризти. І цей перетвір Росії з багатомовної держави, де державний московський елемент був у меншості, в державу з абсолютною московською більшістю, де супроти сеї більшості пануючої нації буде стояти в дійсності одна, а власне, українська національна меншість (про інші дрібонькі меншості нема чого й говорити), цей перетвір містить у собі зміцнену заруку успішного проведення в життя цілів нової російської національної політики, і є грізним *memento* для національних прямувань українського народа. Заінтересована в підпорядкованні України своїм імперіялістичним цілям, російська державна політика не піде слідами Мілюкова, що радив не зражувати „малоросів“ такими дрібними шиканами, як забо-

рона святкування пам'яті свого поета, не роздувати искорки національного почування, а краще дати їй зітліти. В атмосфері конституційного ладу, такого конечного для самого російського капіталізму, та искорка, роздута завдяки великим подіям останніх років, буде палати полум'ям, а державний резон пануючої нації буде бити собі голову над способами гашення не тільки того полум'я, але й над способами придушування самого вогнища, яким є сам український народ. Апарат конституційної держави, де є змога всім живим елементам кинути на життєвий ринок ув'язнені досі засоби енергії, — невичерпаний у засобах до осягнення своїх цілів. І він не заважається пустити в рух на вивчений зразок із заходу, чи з Німеччини з її Кольонізаційною Комісією, чи з самої Галичини, такий же апарат кольонізації української землі й павперизації українського населення. Він не заважається переводити чищення бюрократичного апарату з українського елемента, який тепер, через зріст національного свідомлення з його моральним імперативом, не зможе оставати далі національним неутром, малоросом, а мусить визначити себе в сей або той бік, з усіма послідовностями, які стягає на себе упосліджений владою декларований член слабшої нації або погорджуваний своїми ренегат. Але демократичний представник пануючої нації не посоромиться користуватись, де того треба, й засобами, практикованими царським режимом, спиняючи культурний розвиток українського народу, не на основі тайного драконського декрету, а все коректно, в межах тої конституції, яка править на основі законів, ухвалюваних парламентарною більшістю. Як галицький вшехполяк зробив і церкву знаряддям своїх політичних цілів, так і московський вільнодумець, очевидячки, не спинить дотеперішнього впливу державної церкви як елемента русифікації, а коли це виявиться вигідним, то не заважається нанести смертний удар із ласки й галицько-українській унії. Коротко кажучи: приналежна до Росії Україна мусить приготувитися на політику як-найбезогляднішої екстирпації, яку якийнебудь народ мусів коли винести, й таксамо на завзяту боротьбу проти неї. Завзятість тої боротьби буде відповідати тим великим ставкам, за які вона розіграється: на смерть і життя української нації й російського імперіялізму.

Супроти таких перспектив, які нам видаються льогічною консеквенцією засновків, просліджених нами за бажаннями й настроями українських політичних русофілів, така обставина, як те, що український етнічний елемент у межах давньої Росії не зменшився чисельно чи процентово, — не може бути аргументом, що промовляв би в користь прилучення Галичини до Росії. Бо як царська Росія за половину, а то й за четвертину часу потрапила наздогнати, ба, й перегнати те, що в напрямі денаціоналізації українства зробила історична Польща, так, певна річ, модерна Росія вирівняє в процентом ці занедбання на полі політики заглади українства, які, як ми бачили, збуджують русофільські сентименти в серцях, зболілих на вид ляцьких спустошень над українською Галичиною. Не можуть зовсім бути принадою в користь русофільства й ті конституційні свободи, якими так щедро обдаровують галицьких політиків-емігрантів їх російські товариші недолі, бо ці майбутні конституційні свободи, природний наслідок спільних зусиль усіх народів колишньої Росії, для самої російської буржуазії є конечною умовою її політичного існування. Вони цілком не можуть обтяжувати активу української нації. Конституційна система правління, яка — як це бачимо на зразках усіх національно-мішаних конституційних держав — сама про себе не спроможна розв'язати національне питання, тільки заінавігує в новій Росії період загостреної зтяжної національної боротьби.

VII.

У своїх виводах я досі поминув, а власне заховав на кінець, найважливіше питання — питання федерації України з Росією, якою залюбки оперують прихильники русофільської орієнтації, як якоюсь наче черговою принадою.

Перш за все кидається в очі ця обставина, що питання федерації, яке було реквізитом довоєнної й післявоєнної революційної української політики аж до часу проголошення IV. Універсалу Української Центральної Ради, зникаючи опісля з овиду цієї політики, виринає наново, і власне цим разом по боці галицьким, тільки тоді, коли незалежна Україна,

звужена на кам'янець-подільський воєнний табор, доборолась уже була до самого краю, й не оставало для дотеперішніх представників боротьби за незалежність иншого виходу, як менш або більш болюча капітуляція. Очевидячки, що серед настрою резигнації, витвореного тими обставинами й задокументованого рядом пресових голосів і мілітарних та дипломатичних учинків, програма федерації була тільки серпанком, яким прикривалося рішення, а то й бажання, в суті беззастережного, прилучення Галичини, а, значить, і цілої України до Росії. І як, із одного боку, бачимо, що команда Денікіна годиться на пакт із галицькою армією тільки при виразнім застереженню проти українського сепаратизму,*) так, із другого, видно, що в пошукуванні за політичною орієнтацією прихильники русофільської орієнтації оперують цілком зрозуміло — по щирости тільки тими плюсами, які, на їх думку, може Україні дати саме приналежність України (з Галичиною) до Росії. Це, як сказано, цілком зрозуміле, бо, супроти абсолютного провалу українських воєнних і дипломатичних операцій, про федерацію України, як окремої національно-політичної індивідуальности з Росією, не могло бути серйозної мови, а були тільки пусті, беззмістовні, конвенціональні — фрази. Такою до значіння програми піднесеною фразою була, напр., заява „возглавляемого“ зразу членом галицької делегації в Парижі, д. Ст. Томашівським, „Українського Національного Комітету“ з 19. грудня 1919. про „повне воскресення України в етнографічних границях, з'єдиленої в федеративній формі з могутчою Росією.“ Бо, коли в часі революції за У.Ц.Р. проголошення федеративної української республіки було висловом правдивого процесу еволюції української політичної думки, висловом, виявленим збірною волею й удокументованим силою нації, — то тепер, у часі ліквідації організованої української революційної сили, це гасло федерації було брехнею, як брехнею є й сей безнастанно, аж до несмаку з того боку повторюваний відклик до переяславської федерації, яка своїм блиском, як одна з блискучіших подій української історії, й досі

*) Команда армії Денікіна деклярувала в ході тих переговорів армію У.Н.Р. як повстанчу банду.

засліплює ум і зір малокритичних студентів старої і „творців“ нової української історії.

*

Історія, це груба книжка, з якої багато можна навчитися. І чого ж учить нас вона? Вона показує нам, правда, що всі дотеперішні спроби творити держави на сході Європи, немов би на основі якогось закона про когезію країв східно-європейської рівнини, кінчилися перевагою одної держави над усім європейським сходом. Досить згадати велико-київську, чи литовсько-руську державу, або Польщу, чи, врешті, Росію. Та причиною тої появи була не як небудь доказана конечна спільність інтересів різних частин тої величезної полоси країв, а тільки факт, що географічне положення давало тут можливість легкої експанзії в користь того, хто даного часу мав відповідну силу. Ця сама історія вчить нас, що і Хмельницький, заводячи спілку з Москвою, кермувався при тому не незбитою спільністю інтересів обох держав, бо ніякої спільности інтересів тоді не було (не було її в дійсности й на церковному полі, бо, без огляду на утиски православної церкви під Польщею, якраз українське духовенство найбільш принципіально й найбільш завзято боронилося проти спілки з Москвою!), а тільки оглядом на випадковий момент: на конечність опертися о якусь чужу силу, хто б вона не була, щоб мати змогу перевести в діло консолідацію новоствореної української держави. І хоч — усупереч деяким теперішнім провідникам української політики, що проповідують конечність узяти щирі участь у відбудові могутньої Росії — ним кермувало тільки умовне застереження, зміцнивши сили своєї держави, за рік, за два, увільнитись од пут федерації-протекції, то — *alea iacta erat*. Роки обернулися у століття, федерація — в чисту неволю, Україна як тямка національно-державна — в тямку племінно-географічну.

„Історія повторяється“, але ця досить недокладна фраза, вона хоче тільки констатувати залізні правила, яким підлягає доля суспільностей в однакових умовах, не дає права, наввипередки подіям наслідувати сліпо минуле, не дозволяє повторяти історію. „Історія вчителька“, але вона

повинна власне передовсім навчити нас, на основі прикладів у ній, не попадати в давні помилки, не підготовляти з власної волі ґрунту для того, щоб повторилася історія — поневолення України.

Переяславський трактат не був, правда, абсолютно нерозумним рухом фігури на політичній шахівниці Хмельницького, що, при всіх упередженнях до нового союзника, мусів погодитися на те, що було вимогою хвилі. А коли цей крок і показався помилковим, то був він помилкою, яку виправдовувала не тільки конечність тодішньої хвилі, але передовсім брак власне того історичного досвіду, яким розпоряджає український народ під теперішній час. До того часу український народ не мав був нагоди пізнати тих цілів і змагань північного сусіда, які в нім зародилися й закріпили тільки після добровільного союзу України з Москвою, а котрим на ім'я: — політичне й культурне поневолення та уніфікація української нації з нацією російською. До того часу український народ знав тільки одного свого принципіяльного ворога, Польщу; та, ведучи Україну, визволену зпід Польщі, до спілки з Москвою, Хмельницький мав не тільки моральне право, але й фактичну спроможність трактувати московського царя як стороннього контрагента, як сподіваного союзника. Мав він цю спроможність перш за все через те, що, розпоряджаючи організованою силою, яка після перепочивку перетомленої України могла стати рівною силі союзника, міг числитися бодай із правдоподібністю — що зможе відперти завіхання союзника на волю України.

Сучасна українська історія з цього боку ні в чому не виказує аналогії з тою історією України з XVII. століття, а покликатись на неї, підходячи до нинішньої хвилі, це явна недоречність. Недоречність, бо сьогодні змагання до союзу з Москвою є не вислідок орієнтації на побажаного приятеля, якого політичні цілі *tabula rasa*, але просте летіння в обійми деклярованого принципіяльного ворога українства, як політичної й етнічної одиниці. Недоречність, бо сьогодні Україна не розпоряджає тою силою протваги проти Московщини, якою розпоряджала сильніша від нинішньої тодішня Україна супроти слабшої від нинішньої тодішньої Москви. Та річ на диво власне в тому, що новочасні українські прихильники русофільської орієнтації кажуть слабшій Україні шукати

захисту перед сильною Польщею в Росії, саме через те, що ся остання — ще сильніша*).

Льогічні заблуди сеї аргументації, піднесеної на височинь ідеологічних міркувань, такі ясні, що вони звільняють од того, щоб одтворювати їх силіогізм. Ані не завдаючи собі питання, ані навіть не думаючи, щоб Поляки через те, що вони, чисельно слабші від Москалів, мусіли бути менше небезпечні вороги українства, ніж Москалі — бо історія народів світа, а зокрема історія сходу Європи не доказує абсолютної вартости нумеричного моменту як чинника політичної сили — вважаємо відповідним, слідкуючи за ходом аргументів прихильників русофільської орієнтації, вивести з них цілком протилежний і надзвичайно простий висновок, а власне: що наскільки з двох ворогів один сильніший, настільки він, розуміється, й небезпечніший.

Та суть справи не в тих льогічних висновках і непорозуміннях. Річ у тому, що як саме поставлення питання: Росія чи Польща? — з погляду національної ідеології шкідливе, так воно не доладне із погляду самої реальної політики. Бо як нинішня Україна, поставлена силою фактичної московської влади, нехай що хоч би тільки часово, у становище об'єкту політичної спекуляції, не може бути контрагентом політичної федерації з тією ж Московщиною, так, із другого боку, ся ж Україна, з її невичерпаними ще засобами революційної енергії й находячись у стані потенціального напруження, — може тільки орієнтуватися на себе або на те, що називаємо власною силою. Орієнтуватися на власні сили не в розумінні,

*) Др. О. Назарук: „Правда, що боротьба з культурним ворогом приносить більше культурного надбання навіть побідженому, ніж боротьба з ворогом менше культурним. А ще до того, Польща менша ніж Московщина. Але се якраз аргумент проти неї. Бо як би Польща була велика, як Московщина або бодай така, що могла би забрати всі українські землі поза Дон до Каспійського моря й гір Кавказу — тоді я був би завзятим прихильником Польщі“.

Др. П. Лисяк: „Мусимо об'єктивно розглянути, котрий з тих ворогів має більше шансів на успіх і щойно на сій (!) основі оперти наші політичні кроки. Передумовою нашої перемоги (?) над Московщиною уважаю перше перемогу (?) над Польщею“ . . . (З протоколів засідань Всеукраїнської Національної Ради в Відні з дня 2. лютого 1921 р.)

легко кажучи, непотрібних погроз: переможемо, мовляв, наперед Польщу, а потім уже Московщину! (бо еманципація є справа дефензиви, а не офензиви!), — але свідомі того, що не розпоряджаючи в даний момент ніякою зорганізованою силою, тим більш мусимо дорожити тим, що становить головний актив нашої оборонної сили, а це є — національна ідея, свідомість позитивної мети нації й негація всього, що тій меті противиться. Плекати цю відпорність, старатися проїняти нею організм нації, а не присипати національну сторожкість, будуючи повітряні замки федерації, все одно, з ким до спілки, з Маклаковом, чи з Троцьким, — це є імператив сучасної української політики.

*

Моя стаття була присвячена поборюванню аргументів за русофільською орієнтацією, але вже досить самої вихідної точки статті і трактування тих аргументів у супроводі рівнобіжного порівняння становища Українців у Польщі, сподіваюся — досить для того, щоб дістати відповідь на питання, котра орієнтація краща: на Росію, чи Польщу. На це питання, признаюся, позитивної відповіді не можу дати ні в цей, ні в той бік. Бо ні на основі лектури української історії, ні на основі живої обсервації відношення Польщі й Росії до українства, ані на основі перевірки історичних конечностей я не нахожжу відповіді на це питання. Не найшов я на те відповіді, чи орієнтаційних указівок, і в історії визвольних змагань інших народів, до цілого ряду народів включно, визволених у останній світовій війні, і включно до тих Ірляндців, які мають сміливість прямувати до незалежності в отвертій боротьбі проти наймогутнішої, хоч при тім і найліберальнішої, світової імперії.

Питання: Польща чи Росія для мене не існує.

3186252701

